

БИЧИКТИ ЈАНҒЫ КЫЧЫРЫП, ТАСКАП ЈҮРГЕННИНГ БИБЛИОТЕКАЗЫ

ГЮИ де МОПАСАН

**Крестьяндардын жүрүм-жадынынан алган
куучындар**

**ГБИ-нын Ойрот бөлүгү
1936**

КНИГАНЫ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ДЕРЕВНЕГЕ
БИЧИКТИ ЈАҢЫ КЫЧЫРЫП, ТАСКАП ЈЎРГЕННИН
БИБЛИОТЕКАЗЫ

ГЮИ де МОПАСАН

Крестьяндардын јүрүм-јадынынан алган
КУУЧЫНДАР

ЭРЛИК. КИЧИНЕК БОЧОНКО.
АДАЗЫ ЈОК УУЛЧАК. БУУЧАК

Көчүрген кижиге А.Г. Шабураков

ГБИ-нын Ойрот бөлүгү
1936

Гюи де Мопассан французтын адту чуулу бичеечизи, 1850 жылда Нормандияда чыккан (Франциянын түндүк тала облазы).

Ол дворян буржуазный биледен чыккан. 1870 жылда черү керегине службага киреле Пруссияны¹ удра жууда кожо турган.

Жуу токтогон кийнде, Мопассан талай-ла жүрер керекти башкарап министерствонун чиновнигы болып Парижде турды.

Мопассан бичеечи болып билдирткени 1880 жылдан бери болып јат. Он жылдын туркунына (1880-1890) ол көп тоолу (16 том) куучындар, алты роман онон-до өскө бичиктер бичип салган.

Ол тужундагы француз обществозынын жүзүн-жүүр јадынду дворяндардын, буржуазиянын, бийлердин, крестьяндардын онон-до өскөзинин јадын жүрүмин бичип турала, бойынын кичеemelдү шинжилегени ле, сүреен керсү сагыжы-ла Мопассан олордын жүрүминин кенеген јандарын көргүзип јат.

Ол бойынын жүрүм-јадыны тужундагы буржуазный обществонын јарабас кылыктарын, онын ол кенеген јанын бичип те турган болзо, Мопассан олорыла тартыжарына кичеенбей турган.

Ол француз кресьяндардын жүрүминен алган бойынын куучындарында оок мензинеечилердин (оок буржуйлардын) јимекейин, катузын, көзи тойбозын көргүзип јат.

Мопасаннын бичиктери кандый ла неменин чын болгонын, чүми јок јарт тил-ле бичиген.

Куучынга кирип турган улустарды, ол тын јарт эдип бичиген.

Јангыскаан болгонын сезип, Мопассан айландро турган немеден туура болып туратан болгон. Ол ар-бүткенди сүүп, көп јорыктап туратан. Онын жүрүминин учы ачимчылу болгон. Мопассан уур-сагыш энделер ооруга тартырала, төртөн үч јаштуунда, 1893 жылда, чыны оору улус тудатан турада өлди.

ЭРЛИК

¹ Пруссия дегени Түндүк тала германиянын облазы; 1870 жылда алдынан государство болып турган.

Өлүп брааткан кижинин жанында, доктор ло кожо крестьян турды. Оору карган эмеген ол экүдин куучынын угып, тым жатты. Доктордын куучыны-ла болзо, онын өлөр күни жуук болды, же ол ондый неме онын сагыжын кунуктырбай турды: ол жүреринче жүрген, - ого тогузон эки жаш болгон.

Июл айдагы күннин жаркыны көзнөк лө ачык эжиктен кийдре тийип, төрт үйе крестьяндар, агаш өдүктериле тепсеп салган, кара, түс эмес, жер полго изү жалбыжын түжирип турды. Салкыннын изү үелери, тал түштеги күннин күйдирип салган жалаңнын, өлөңдөрдүн. Аштардын, жалбрактардын жыдын экелип турды. Апсандар десе, бар-жок күчиле албаданып, балдарга жарморкадан садып алып береечи агаш калруушка түней жаан табыштары-ла жалаңдарды толтырып турдылар.

Доктор үнин бийиктедип ийеле айтты:

- Оноре, бу мындый бойыла энегерди жаныскаан артырбагар. Ол кажыла минутта өлө берер кизи болып жат.

Крестьян чөкөнип, катап-катап айдып турды:

- Меге жалаңдагы ажымды жууп алар керек, ажым тегинде узак туруп жат. Эмди күн сранай айас-жакшы тужы. Слер матушка ондый немени не деп айдазыгар?

Өлүп брааткан карган эмеген, өлүми болотон орынына жадып алала норманец¹ улустын жанду болып калган, көс тойбозынан туура эрмек айтпай, жүзінде жакшы күүндү болып, мени өлөргө жаныскаандра артырала ажынды жуу деп жөбин берип жатты.

Же доктор буды-ла полго тееп ийеле, чугулданды:

- Слер – мал! Угып туругар ба? Мен слерди ондый эдерге бербезим. Слерге бүгүнле аш тартарга керек болып турган болзо, барып Рапе таап экелигер. Чорт алган! Ол слердин энегердин жанына отырзын. Мен слерден некеп турум, угуп туругар-ба! Слер менин айтканымды укпас болзогор,

¹ Норманец дегени нормандиянын журт кижизи түндук тала Франция облазында

качан бойыгар оорый берзегер ийт, чылап куруй береригер... билип туругар-ба?

Узун сынду, каткак, араай кыймыктап турар крестян, бир јанынан доктордон коркып, экинчи јанынан артык чыгым чыгарарынан коркып, базайын-ба баспайын-ба лдеп турды. Јайкана базып, сагыжында бодоп, кимренип турды:

- Рапе көрип турган учун канчаны алып јат?

Доктор јаан үнденип айтты:

- Мен кайдан билейин! Онын канчаны алатаны, слер оны канча крелү узак отырарына кычырарыгардан болор. Оныла эрмектешсен. Чорт алган! Мен ол кижии бир частын бажында мында болзын деп, турум, угуп туругар-ба?

- Барып јадым, барып јадым ого. Чугулданбагар доктор.

Доктор мындый сөстөрин айтканча јуре берди:

- Көр мен чугулданган тужумда кокырлабай јадым!

Крестянин јаныскан артып калала, энези јаар бурулала, јакшы күүндү айтты:

- Экелзин деп турганда, мен Рапени экелерге барайын. Туйуксынба, мен тургузала ойто келерим.

Крестянин јүре берди.

Рапе карган эмеген чамча гладить эдер кижии, онон өскө бойынынла айландро турган деревнелердин өлүп јаткан, өлгөн кижилеринин сиделказы болгон, бойынын утюгына барып туру улустарга чамча гладить эдетен болгон. Былтыргы яблук чылап јуурылып калган да болзо, чукулчы, күйүнчеек, каа-јаа ач көстөнип те турар эмеген болгон. Ол эмеген јаантайын энчейип чамча утюптаган керегинде, эки бүктеле бөксөйип калган јүретен, оны билер улустын ончозынын куучыны-ла болзо, ол өлүп брааткан кыйналып турган улуска, аайы јок јилбиркеп ол јилби ценизмга¹ да једип

¹ Ценизм дегени уят јок.

туратан. Онын жаантайынла куучындары өлүмгө кетедип турган улусты куучын

Качан Оноре Бонтам онын айлына кирип келерде, ол жакалар гладить эдерге, синканы сууга чийип турган.

Крестян айтты:

- Күндүлү энир! Керектер кандый женей Рапе?

Ол бажын крестян жаар бура тудала:

- Эски аайынча, эски ле аайынча. Слер кандый?

- Менде ончозы кем жок, жакшы болор эди. Жагысла энем коомой жадыры.

- Слердин энегер бе?

-Ээ, менин энем.

- Слердин энегер-ле не болгон?

- Ол јартла, удабас жүре берер болор...

Эмегенек колдорын суудан чыгарып алды. Көгүлтирим жарык тамчылар онын сабарларынан жылып, лаханга тамып турды.

Кенетийин, ачынып, сурап турды:

- Ол чынла сүреен коомой ба?

- Доктор оны таң адырып болбос деп айдып јат.

- Айдарда керек чын коомой туры.

Оноре сөс тапай турды. Ол келген керегинин учурын айдарга канайып-канайып јууктадар керек болгон. Бир де келишкедий сөс тапай салала, айда салды:

- Слер онын өлүмине јетре отырар учун менен канчаны алгайыгар-не? Слер бойыгар да билеригер, бис бай улус эмес. Мен керек дезе, јалчы кижиде тудар креем жок кижиде. Ондый болгонымнан улам бараксан энемди мындыйына јетиргем ийне, ол срангай ойинен өткүре шыралаган, ойинен өткүре күчи чыгып калган... Бойынын тогузон эки јаштууна да килебей, он кижиде ордына иштеген. Ондыйлар бујыл жок!

Рапе килеген болып айтты:

- Менде эки баа: байларга бир түш учун төртөн су¹, түн тоозына үч франктан² өскөзине күнүне бирме су, түн учун төртөн. Слер меге бирме ле төртөн су төлөригер.

Je крестьянин сүүне берди. Ол бойынын энезин јакшы билетен. Ол онын тын чыдамалын билетен болгон. Je доктордын билип айтканына-да көрө, бир недеде узай берери магат јок болгон.

Оноре јартын айтты:

- Јок, слер онын ордына срангайла өлөрине јетре бир ле баа айдыгар. Ол бистин кажыбыскада түней јакшы болор. Доктор дезе, оны бу ла күн өлөр деп айткан. Ондый болып турганда слерге јакшы, меге ле коомой, кер-мар өлүп болбой эртенгее, эмезе онон до арыгы күндерге јетсе, менин мөрөй слерге дезе, коомой болор туры!

Сиделка Оноре јаар кайкап көрди. Ол качанда өлүп јаткан улусты сдельно көрбөгөн. Онын сагыжы булгалып арлык-берилик болып турды: онойып кирерге тартып турганы база сүреен. Онын кийнде оны мекелеерге турганын сезип салды.

-Мен слердин энегерди көрбөинче бир де неме айдып болбозым деп каруун айтты.

- Барыгар, көригер.

Рапе тургузала колдорын арчып алала, кожо басты.

Јолой озор бир де неме эрмектешпеди. Эмеген јүгүрик базыт ла мендеп базып отырды; Оноре дезе суу кечре алтап тургандый, јаан –јаан алтап базып отырды.

Изүге мылтыраган уйлар јаланда јатты. Озор базып брааткан улустаң кок өлөң сурап турган немедий, баштарын араай көдүрип, күчи јок ынранып јаттылар.

Туранын јанына келеле, Оноре кимренип айтты:

- Ончозы божоп калган болзо не болор?

¹ Су дегени (эки акча јуук) француз монет.

² Франк дегени – бирме суге түней француз акча.

Ондый болзын деген санаазын, үнденип айтканын билбей калды.

Je карган эмеген түрү болгон. Ол бойынын орынында жамынган лиловый жуурканнын үстүне салып алган чалкойто жатты, колдоры сранай э тканы агып калган, көрөргө жаман, краб¹ деп конгыска түней колдоры түүнтүлү неме-дий болып калган жатты. Колдоры сары-су кобыкка ла жажына эткен уур иштеп чылап калган жатты.

Рапе орыннын жанына базып келеле, өлөргө жаткан кижини көрүп турды. Ол онын тамырларын тудып, төжин тудып көрип, тыныжын тындап, канайда эрмектенип турганын билип аларга, сурактар берип турды. Онын кийнде оору кижиден узаак көзин албай көрип турала, Оноре-ле кожо чыкты. Рапенин шүүлтезиле болзо, эмеген бүгүнгү түнге жетпес деп болгон.

Оноре сурады:

- Je кандый?

Сиделка каруун берди.

- Бу канайтсада эки эмезе үч күнге улалатан эмтир. Ончозынын учун слер меге алты франк төлөөригер.

- Алты франк, алты франк! –деп Оноре жаан үнденди. – Слер сагыжыгардан энделген болбойыгар! Мен слерге, ол беш эмезе алты частан өткре жатпас деп айттым ийне!

Олор узак ойгө сөс блаажып турдылар. Сиделка айлына жанарга тергенген керегинде ле ажы жуулбий артып бир канча өйи өдүп жаткан учун, учында Оноре жөпсинди.

- Je кем жок – деп Оноре айтты. – сөөк чыкканча өткүрген өйигер учун алты франк болгойло.

- Алты франк. Жөп бүтти.

Оноре изү күйдирип турган, аш быжып турган күннин алдында, жерде жаткан буудайы жаар жаан алтам-ла база берди.

Сиделка турага кирип келди.

¹ Краб дегени кыска куйрукту он бутту конгыс.

Ол бойы-ла кожо иш экелип алды. Өлүп жаткан, эмезе өлүп калган улустын жанына отырганда, кат иш эдерге бойына, эмезе оны жалдап алган улустын билезине, амыры жогынан иштеп туратан.

Отырып жадала Рапе кенетийин сурады:

- Матушка Бонтам, слерге причастия ичирген-бе?

Крестянка жок деп бажыла жайкап ийди, агаручак Рапе чыйрак тура жүгүрди:

- Э кудай дезен база, онзы жок болотон беди? Эм ле абыс экелерге баратам.

Рапе абыстын туразы жаар түргедеп жүре берди, акта турган уулчактар онын сунып отурганын көрөлө, жеткер болгон эмтир деп шүүшти.

Абыс стихарь тонын кийип алган тургузала барды. Абыстын алдында, озолодо хордын бир уулчагы изү тым жаткан жол-ло кудай апарып жатканын билдиртип, кончокты шынрадып браады. Ураак жерге иштеп жаткан улус, бойынын бөрүктерин уштып, ак кийимдү неме онын усадьба хозяйствозын өткөнчө, кыймык жогынан турып жаттылар: снап буулап турган үй улустар түзелип келип, крестенип турдылар; коркып калган кара куштар дезе, бойынын буттарыла селен кайнап, канаваны сын кууштра жорголып, алдында билетен өткүш жерге келеле, көрүнбей калып турды. Акта армакчылап салган кулун стихарь тоннон үркеле армакчы бажында теминип туруп, айлана согып турды. Кожончы – уулчак кызыл жүрка кийип алала, турген базып жатты; абыс төрт кырлу бөркүн кийип алган, бажын жарды жаар энчейле тудып алган, уулчактын кийнинен молитвазын кимренип айдып клеетти; Рапе дезе, бөкчөйип, тал ортозынан бүктелип калган, колдорун церкведе молитва айдып мөргүгенде салатан чылап тудала, базып отыра чөйле жыгыла бергедий олондын кийнинен жүрип отырды.

Оноре ураактан бу барып жаткан улусты көрөлө, сурады:

- Бистин абыс кайдаар барып жаткан болотон?

Онын немени шүүп ийер жалчызы айтты:

- Сенин энене агару сый берерге барып жат.

Крестян оны кайкабады.

- Ондый болзо, болор.

Оноң базала катап иштене берди.

Бабушка Бонтам килинчегин айдынып, килинчектеринен айрылып, причастия ичти, абыс эмегендерди экүди жылу турада артырала жүре берди.

Рапе бу качан божойтон болбогой деп сагыжында бойынан сурап, өлөргө жаткан кижини шинжилеп көрүп отырды.

Күн ажарга жабызай берди. Стенеде эки булаккала кадап салган картинканы көдүрүп, жакшы кейлү салкын сого берди, качанда ак, эмди дезе, сары чымындар чоокрлада чычып салган көзнөктин кичинек занавестары карган эмегеннин тыны чылап, үзүлүп, уча бергедий турдылар.

Оору эмеген, көзи ачык, жуук, же капшыгай келбес өлүмин жүрексибей сакып жаткандый жатты. Онын тынган тамагынан, арай сыгырган кыска тыныжы чыгара блаажып турды. Эмди эмди ле тыныжы токтоп, жер үстүндө бир үй кижини корой берер, кемде оны ачынбас.

Түн келди. Оноре айлына жанды. Ол орынга базып келип энезинин түрү жатканын көрөлө, сурады:

- Же кандый жадырын?

Ол суракты, энези оору тужунда, жаантайын айдатан болгон.

Онын кийнде ол Рапени божодып ийеле, айтты:

- Эртен беш час ла болзо келерин.

Онзы каруун берди:

- Эртен беш часта.

Чын, ол тан жарыпла турарда келди.

Жаланга барар алдында, бойы бойына белетеп алган минин, Оноре жип отырды.

- Же энегер кандый, божободы-ба? –деп сиделка сурады.

Оноре көзин жумып, лукавайланып каруун берди:

- Ол карын эмеш жакшы.

Оноре жүре берди.

Рапе алдындагыла аайынча, күчи чыгып калган, бир-де неме айтпас, көзи ачык, колдорун жуурканнын үстүнө койройто салган өлүп жаткан эмегеннин жанына базып келди.

Бу эки күн, төрт күн, неделе-де боло берерин сиделка жаңы-ла билди. Онын көзи тойбос, жүреги коркый берип, Оны мекелеп салган Оноре-ле узаак өлбөй жаткан үй кижиле тартышкадый күүни тудып тын чугулданып турды.

Онон ары, сиделка бойынын ижин иштеп, бабушка Бонтамнын чырыйып калган жүзи жаар көрүп сакып отыра берди.

Оноре ажанарга келди, ол бойын кемјоксынып, ойногон, каткырган көрүнүп турды. Онын кийнде Оноре жүре берди. Же ол бойынын ажын жакшы энчү тартып турды.

Рапе дезе, сранай чугулданып калган:кажы-ла өдүп турган минутта алып жаткан акчазы уурдап алгандый билдирип турды.

Ол отыра, карган шилтинин, кедер эмегеннин жүк арайдан, же түргөн чыгып, узаак ой өдип, акчазын тутадып турган тыныжын, тамактап токтодып ийер жаман кара сагыжы тудып отырды.

Же ол, кижиге эшке билдиртерин сананды: онын бажында өскө шүүлтелер жүрип турды; ол орыннын жанына базып келеле, сурады:

- Слер эрликти көрдигер бе?

- Јок, - деп карган эмеген шыбранды.

Ол тушта өлүп брааткан кижинин күчи јок тынын коркыдарга, сиделка жүзүн-јүүр чөрчөктөр куучындады.

Өлөр орында жадып, өлөргө кыйналып жаткан улустын ончозына, өлөр алдында канча минуттан озо эрлик келип көрүнер деп куучындады. Онын колында жалмуур, бажында алгый, жаан табышту болор. Оны көргөн кийнде, жүрүминин учы келгени ол болор, онон ары бирле канча түрү жадарын. Бујылда онын көзүнче кемге эрлик келгенин ончозын тоолоп айтты: Жозефен Дуазель, Эвлалий Ратье, Софи Паданьо, Серафимга Гропье.

Бабушка Бонтам, коркынып, тым жадып бололбой, кыймыктанып, колын кыймыктадып, туранын түби жаар көрөргө, бажын бурарга албаданды.

Рапе карган эмегеннин көзинен чүрчениле ортозында јок болып калды. Шкафтаң простынь алып оронып алды; бажына алгый кийип алды, - онын бүктеп салган үч кыска буттары үч мүўс чылап тарбайып турды; он колына јалмуур алды; онын кийнде бир темир көнөкти алала, јаан табышту барып түшсин деп чачып ийди.

Көнөк полго барып түжеле коркушту калырай берди. Сиделка отыргыштын үстүне чыгып, оору кижинин орынынын көжөгөзин көдирип, јаман бүдүштү, карган эмегеннин алдына алгыйдын алдында өткүн үн-ле табыштанып көрүнип келди. Јалмуур-ла јалтандырып, театрда көрөтөн көрмөс чылап, аайы чыгып турды.

Оны көрөлө аргазы чыккан, өлип бололбой јаткан эмеген коркыган көслө аайына чыкпай, туруп, качып барар деп, өйинен өткүре албаданды. Ол орыннан јардын ла көксин көдүрип чыгала уур тынып ойто барып түшти. Ол-ло божой берди.

Рапе араайынан немелерди ончозын ордына тургусты: јалмуурды – шкафтын кийнине толыкка, алгыйды – печкенин үстүне, көнөкти полкага, отыргышты стене јаар тургусты. Онын кийнде јанду аайынча, өлүп калган кижинин тазрайа көргөн көзин јаап салды, төжөктин үстүне табак тургузала, ого ару дежетен суудан урып, комоданын јанында кадап салган букстын¹ бүрин алып, байагы сууга сугуп алып, тизелене турып, өлөр улуска кычыратан молитваны кычыра берди. Ол молитваларды алдынан бери кычырып, ончозын сагышта билер болып үүренип алган.

Оноре энирде айлына јанып, ол өлгөн кижинин јанында мөргүп турган тужунда, келди. Оноре тургузала ол бир франкты артык алып јатканын бодоп чыгарып алды. Ол оору кижинин јанына үч күн, бир түн отырган. Оноренин ого беретен алты франканы бодозо, онын учун бешле фрнк келижип турган

КИЧИНЕК БОЧОНКО

¹ Букс дегени – јаантайын јажыл турар, јалбрагы калын терелү кичинек агаш.

Эпревиль деп јердин трактирщик дядя Шико бойынын шарабан-абразын Маглуар деп карган эмегеннин ферма јеринин јанына токтотты. Ол бойы төртөн јашка јеткен, јараш бүдүштү, кызыл тумчыкту, ичи јаан кижиге болгон; оны сагышту кижиге деп бодоп туратандар.

Ол бойынын адын чеденнин столмозына буулайла, чеденге кирип келди. Ого ол эмегеннин усадьба јеринин коштой болгон јери озодон бери јарап, алыксап, күйүнүп туратан. Ол јерди јирме катап крелү садышкан, је онын тоозына ла Маглуар деп карган эмеген срангай јөпсинбей туратан.

- Мында энеден чыккам, бого-ло өлөрүм, - деп Маглуар айдып турды.

Бу келерде, Шико ого туразынын эжигинде учурашты; ол картошко арчып отурды. Энеден чыкалы јетон эки јашту, чырчыйган, бөкчөйип калган бойыла, јаш кыс баладый кемзинчеек болгон. Шико јарамзып онын јардына алаканы-ла таптап ийеле скамейканын үстүнө коштой отырып алды.

- Је су кадыгар кандый слердин, бабушка, озогы аайынча јакшы-ла ба?

- Кемјок. Слер кандый?

- Јүзүн јүүр болып турбай база: бирде јакшы, база бирде коомой, је комыдарын јок.

Је кудайга баш!

Маглуар тымып калды. Шико онын ижин көрүп отырды. Тегедей койрыйган, түүнтилү немедий берченилеп, крабтын¹ клешчизи² чылап кадып калган сабарлары-ла кыскаш кеберлү корзиндагы картошканы туткан јерде, түрген эбре тудып, бир колында тудунган эски бычагынын эски мизи-ле картошканын терезин узун эдип кезип турды. Арчып алган картошканын суулу көнөккө салып турды. Үч јалтанбас кужы, картоптын терезин аларга эмегеннин эдегине ээчий-деечий базып келип, алган курсагын конжоорында алганча јана болып јорголой берип турды.

Шико бойын, неденде улам кемзинип отыргандый билип, јөдилдеп отурды, нениде айдайын деп, је јалтанып отырды.

¹ Краб дегени - кичинекей ичтү, он бутту, јаан башту көлдин коңызы.

² Клешчи дегени – коңыстын неме тудуп јиир органы.

Учунда куучындай салды:

- Уксагар, бабушка Маглуар...

- Же, угуп отырым...

- Слер бу ферма жеригерди боо жетре меге сатпаска туругар-ба?

- Слер базала онын керегинде-бе? Жок, сатпаска турум, иженбегер-де.

Бир-ле айдып салганда онын керегинде куучындар-да жок.

- Мен дезе, бу керекти слерге-де, мее де астамду болор эдип алары кандый болорын шүүп алдым.

- Канайда шүүп алдыгар?

Мынайда. Слер неге ферма жеригерди садып та ийзегер, слердий болып турар. Аайлап бололбой туругар-ба? Менин куучынымды жартап угыгар.

Эмеген кортошканы арчыырын токтодып ийеле, чырчыйып калган качарынын алдынан бойынын курч көзин трактирщик жаар көрип алды.

Ол дезе, куучындады:

- Мен слерге жартап жадым. Мен слерге ай ла тоозынча жүс бежен франк төлөп жадым. Угуп туругар-ба, мен бойымнын шарабаным-ла ай ла тоозына жүс СУ-дан одыс акча экелип берерим. Же бу мындый керек неменин айы өскөлөнөр бир-де неме этпей жат: слер амыр бойыгарчала мында жадарыгар, менин жадыным керегинде бир-де неме сананбагар, слер меге берижигер жок. Слер мененг акча-ла аларыгар. Ончозы ол! Мындый шүүлтеге нени айдарыгар?

Шико жарамзып, жакшы күүндү эмеген жаар көрип отурды.

Карган эмеген кармакка кабыларынан жалтанып, Шико жаар көрип турды:

-Ондыйы меге астамду болор, слер канайтарыгар? Слер усадьбаны колыгарга албай жадыгыр ийне? – деп эмегенек сурап отурды.

Шико катапла айтты:

- Менин керегиме санаркабагар. Слерге кудай канчала жүрүм бергенче слер бооло жадарыгар. Слер бойыгардын айлыгарда. Слер жанысла

натариуска¹ бара ла, слер өлгөн кийинде усадьба Шиконунг болор деп кол салып бериген. Балдар слерде жок, жаңысла жеендеригер, слердин ологорго болорыгар жок. Же кандый? Јөпсинип турыгар ба? Слердин јүрүмигердинг учуна јетре усадьба слердинг, мен ай тоозына слерге јүс СУ-дан одыс акча төлөп јадым. Слерге карын јакшы раскот болып јат.

Карган эмеген чайбалып, аайына чыкпай, ол ондый куучын оны јөпкө кидирерге барды.

- Мен мойножып турганым жок. Же мее муны јакшы шүүп сананарга керек. Ол тужунда мен кайып шүүп алганымды айдып берерим, – деп эмегенек каруун берди.

Шико, жаңыла бир каанын бүткүл тергезин јуулап алгандый креелү сүгүнген аайлу јүре берди.

Карган эмеген, Маглуар санааркай берди. Түнүн сранай уйуктабады. Төрт күннин туркунына јөпсинбес крелү отурды. Бу керектин бажында коомой болорын эмеген сезип турды, је бир айда одус экью² керегинде сагыжы, кайкамчылу шынкыртту акчалар тенгериден бойлоры эдегине төгүлип, бири-де күч јогынан акчала болорын шүүген сагыжы көдурип турары база тын болды.

Эмеген натариуска барала, бойынын керегин үзе куучындап берди. Онзы јөпсинер керек деп, Шикодон одыс экью учун беженды сураар керек деди. Ненин учун дезе, онын јери, јөөжөзи алтан мунг франк турар болгон.

- Слер эмди он беш јыл јүрер болзогор, ол слерге онынг учун очозы төртөн беш мунг франк төлөөр, - деп натариус айтты.

Эмеген бир айда бежен франк алатанына чочый берди, је бүдүнбей турары јоголбой турды; ол алдында болотон мунг тоолу билбес керектер болорынанг коркыган, берип ийериненг коркып энирге јетре натариустарды сурактар-ла кыйнап турды.

¹ Натариус дегени – договор, бучаа ла сделка бичиктерди свидетельствовать эдип турган јамылу кижии.

² Экью дегени – французтынг озогы беш франкаа түней акказы, франк одыс јети јарым акчаа түней.

Учунда акт бичизин деп жакарып ийеле, үч аяк жаңы сидра¹ ичкендий, сагыжы булгалып калган айлына жаңып келди.

Качан Шико каруун билерге келерде, эмеген жөпсинбей турум деди, бойы кижини узак жаинадып койоло, бойынын сагыжында кенетийин албай тура бербезин – ол тушта бир ай тоозына бежен экьюдан акча алатан ижемјизи јок болор деп коркып турды. Шико сранай албаданып турарда, эмегенек бойынын сурагын айтты.

Шико кайкаганына-чочыганына тура јүгүрип, тортло токтозын деди.

Ол тужунда, эмегенек оны ээлтип аларга, бойынын јуук өлүми керегин куучындады.

Мен беш-алты јылдан өткре јүрбезим, бүдүмчилү болыгар. Менин јетен үчинчи јажым барып јат, күчим дезе, менин ас. Бу күндерде мен өлүмүм келген болор деп бододым. Сранай ичи боорым кодорылып јаткан болор бодогом, мени краватка экелип улус салглаган...

Је Шико энилбей турды.

- Болор, болор, бабуся. Слер церквенин колокольнязындый бек эптиригер. Слер асла салза, јүс он јашка једеригер. Слер менин де сөөгим јууп саларыгар, онзы јарт...

Күн үзе блааш сөс-лө өтти. Је карган эмеген сранай жөпсинбей турарда, учы учунда трактирщик беженге жөпсинди.

Эртенгизинде олар акт бичикке колын салдылар. Ол тужунда Маглуар эмеген он экью-ды бичик эдер тушта алар эдип албаданып алды.

Ұч јыл өдө берди. Карган эмеген бойын јакшы билинип турды. Ол бир-де күнге карыбай турган болып билдирип турарда, Шиконун санаазы јаманданып турды. Ого, ол бу рентаны² сранай эр јажына төлөп тургандый, оны мекелеп салгандар, тоноп салдылар деп билдирип турды. Өй өткөн сайын, ол эмегенди, улус июль айда арыш кезерине јеткен-бе деп, көргөйине түней, јаантайын барып көрүп јүрди. Эмегенек оны макалу мекелеп алайын

¹ Сидра дегени – фруктовый сыра.

² Рента дегени – ээзи јеринин участказынан, эмеззе жөбөжинен јаантайын алар кирелте.

дегендий, сүүнип тургандый болып, күлүмзренген уткуп турар болды. Шико бойынын шарабына мендей-шындай отырып, тумчугынын алдыда кимренип турды:

- Кайран шилемир, сее өлүм де келбес!

Шико нени эдетенин билбей турды. Ол качан Маглуар эмегенди көргөндө, бууп салгадый жүрди. Ол оны тоноткон крестьян тонокчыларды канайда кыйа-көрөтөн эди, ондый ок кыйа көрүп турды.

Онын кийнде ол санаазы-ла эбреде шүүп турар болды. Бир катап ол, алдында саду эдерге барып турган чылап, колдорун уужанып, ачык-жарык эмегенектин айлына келип кирди.

Бир канча минут эрмектежип, турала айтты:

- Слер бабуся, Эпревильде болгоныгарда канайып-канайып менин айлымнан курсак жип аларга не түшпей туругар, айдыгар. Улус дезе, бис экү мынан ары наҗы эмес деп коптожып, куучындажат, шак ол ондый немеге мен чугулданып турум. Мен слерден курсакты ачынбазым. Качан бир жүреле түжеин дезегер түжип жүригер, милости просим, мен ого сүреен сүгүнерим!

Маглуар эмеген узак сакытпай бир-ле күннин бажында бойынын Селестен деп жалчызы-ла, абралу, базар жаар барды. Шиконун конюшнязына адын бир-де эмеш кемзинери жогынан тургузып салды; онын кийнде трактирга киреле, береечи болгон курсакты сагышка кидре айдып турды.

Сүгүнген трактирщик, оны сранай барыня чылап жуудып алды, ого куштын балазын, калбаса, койдын эдин ле капусталу үс столго салды.

Эмегенек жизе де ас жип турды, ненин учун дезе бала тужунан бери кемдү ашка үүренип калган, табак минге ле сарјулу болчок калашка болорзына берди.

Сүгүнип турган Шико сүреен жизин деп жайнап турды, же онзы бир-де неме ичпей, учунда бир аяк кофени де ичпей салды.

- Же ондый болзо, слер кандый-да болзо, бир рюмка аракы ичип ийерге жөпсинеригер-бе? – Шико сурады.

Ондый неме жөп, мойношпозым...

Шико трактирына текши јайыла бергендий, јаан үнденип кыйгырды:

- Розали, бери эн артык деген, биринчи сорттын аракызын экел!

Колында виноградтын јалбрагын јураган чаазынду узун бутылка тудунган казанчызы келди.

Шико эки рюмканы толтра урды.

- Амзап көрзөөр, бабушка, бу кайкамчылу аракы!

Сыйды узадар керегинде, эмегенек кичинек уртам-ла сүреен табыланып ичти. Калганчы тамчызына јетре ичеле, эмегенек айтты:

- Айтканыгар чын, сүреен јакшы аракы!

Эмегенек оозын јапкалакта, Шико база бир рюмканы толтра урып ийди. Эмегенек экинчи рюмказын ичпеске турала, је кычыктанып турганына чыдабай, араай, тамчы кийнинен тамчы јудып, башкы рюмка чылап табыланып, ичип ийди.

Шико оны албан крелү үчүнчизин ичирерге сананарда, је ол оны ичпей турды. Трактирщик ичсин деп албаданып турды.

Бу срангай сүттин бойы, мен кокыр айасла он, онэки рюмканы ичип саладым. Ол сахар чылап оосто кайылып јат. Ол ичинде өртөбөс, тамагындада билдирбес, тилдеде јоголып, билдирбей јат. Су-кадыгына мынан артык неме јок!

Бирле ичкен кийнде, эмегенек јөпсинип, рюмканын јарымызын ичип ийди.

Ол тушта, Шико үзүктелген тушта, јарамзыганыла јаан үнденди:

- Ондый болзын, слерге бу аракы јарап турганда мен бойымды мынан ары азыйдагызындый најы болып турганымды билдиртерге бүткүл бочонка апарып берерим...

Эмегенек отказ этпей, эмеш јенил калай берген, айлына јүре берди.

Трактирщик экинчи күнинде Маглуар јенейдин аградазына кийдре јортып келеле, бойынын абразынын түбинен темир курчу салган кичинек бочонкозын алып чыкты. Онын кийнде ол-ло сорт аракы деп билдиртерге

эмегенди амзадып турды. Онын кийнде эклези үч рюмкадан ичеле, Шико чыгып отырып айтты:

- Божой бергедий болзо, ундубагар, - жагыдан да экелери табылар, кемзинбегер. Мен слерге ачынбазым. Канчала крелү капшагай ичип салзагар, онзы меге јакшы болор...

Шико бойынын шарабан абразына отырып ийди.

Төрт күннин бажында Шико базала келди. Карган эмеген эжиктин јанына отырып алала, минде кожып јиир калаш кезип отырды.

Шико базып келип, тыныжын билип аларга, јуук бөкөйип, эзендешти. Онон спиртин бойы буруксып турды. Шиконун јүзи јарый түшти.

- Мени рюмкачак-ла сыйлап ийеригер эмеш-пе? – деп Шико сурады. Онон экү эки, үч чөчөйдөн түртүштүрүп ичип ийдилер.

Удаган јокто, Маглуар јеней билинбейнче аракы ичип јат деп куучындар јайыла берди.

Оны кухнядан, эмезе чеден-арааннан, эмезе јууктагы јолдын ичинен јуунадып экелип тургандар; оны сранай өлгөн кижинин сөөгиндий, өлүмтүк эзрикке экелип турганы ас эмес болгон.

Шико онын айлына јүретенин токтотты. Качан оны-ла ол эмеген керегинде улус куучындашканда, ол чырайын јамандандырып ийеле айдатан:

- Кандый ачимчылу! Онын јажында ондый неме база болотон туры! Кижии карган тужунда тартыжар күчи јок... Ол ондый болып турганы учында ого коомой болор!

Чын эмегеннин ондый јүрүми коомой болды. Бир јылдын кышкыда, көлөгө байрамнын алдында, ол эмеген кардын үстүне эзрик јыгылып калала ужуп өлди.

Јөөжө трактирщик Шикого көчти.

Је ол деревненин немези аракы ичпеген болзо, ол эмди он јыл јүрер эди – деп Шико куучындап турды.

АДАЗЫ ЖОК УУЛЧАК

Он экинчи часты согып ийди. Школдын эжиги ачыла берди, капшыгай чыгарга уулчактар бойы бойын ийде салыжып буркурап чыклап турды. Олор школдон чыгып алала, алдындагы күндердигизи чылап капшай жанып ажанар ордына, школдын жанынан бир канча алтам барала токтой түжип, группалар бөлүнүп алала, шыбранышты.

Керектин аайы мындый, ол күнде Бланшоттын–Симон деп уулы школго жаныла баштапкызын келген.

Балдар ончозы ол Бланшотт керегинде, айлында жаан улустын куучындарынан угып турган. Же улус оны жакшы уткууп алып, балдардын энелери ончозы ого жектеп көрүп ачыныжып туратан, же балдар оны бир-де шүүлте жогынан ондыйла эмтир деп билип алгандар.

Симонды уулчакты торт билбейтендер: ол качанда айлынан чыгып олорло кожо деревненин оромы-ла, суудын жаказынча жүгүрбейтен. Олор оны онын учун сүүбейтен болды. Сүгүмчилү, электеген айас, байала көп билер онтөрт-онбеш жаш жеткен крелү уулдын айдып берген солын табыжын, бой-бойына катап-катап айдыжып турды. Ол уул көзиле жумып ийиле айдып турды:

- Слер билип турыгар ба... Симон... онын адазы жок ийне.

Ол ло өйдө Бланшоттын уулчагы школдын бозогозында көрүнүп келди.

Онын жажы жети-сегис крелү болып келген. Куу чырайлу ару кийимдү, сүреен жошош, эби жоксына берер – кемзинчеек болгон.

Симон айлында энези жаар браатты, онын бир кес нөкөрлөри балдардын чугулданып калган көзи-ле, аайы-жок тенерирге тургандый Симонды көрип шымраныжып турдылар. Олор табынча Симонды айландра, чыгып болбос эдип, турып ийди. Симон десе, бу блар мени канайдарга турган болотон деп, аайына чыкпай, кайкап, бирден коркып турды. Симоннын адазы, жок деп, солын табышты балдарга билдирткен уулчак, бойынын таап айткан немези-ле мактангандый Симонды сурады:

- Сенин адын кем?

- Симон – деп Симон каруун берди.

Симон-ба? - Кандый Симон? Оноң ары кандый?

Срангай барынчык боло берген бала катап айтты.

Байагы уул Симонго кыйгырды:

- Симон деп көп улусты адап жадылар... Же Симон дегени ат эмес!

Симон арай-ла ыйлабай туруп үчүнчизин айтты:

- Менин адым Симон.

Уулчактар каткырыжа бердилер, тынып турган уул дезе, жаан үнденип айтты:

- Слер бойыгар да мыны көрүп туругар – ондо ада жок.

Бирүзи-де эрмектенбей тым тура бердилер. Балдар бу мындый кайкамчылу, качанда болбос кирелү – уулчактын адазы жок – деген немени угып, алан болып турдылар. Симонды өткүрө кайкамчылу бүткен бала деп көрүп, олардын энелеринин Бланшоттко уят эдип көрүп турган немелери олардын бойлорында өзүп жат деп билип турдылар.

Симон дезе, жыгыла бербеске агашка жөлөнүп алып турды; ол срангай түредип болбос жеткерге туйукталып калган, кадап салгандый турды. Симон тура, сагыжында кандый кару беретенин сананып, кандыйда арга тапай турды, ондо ада жок деп айткан, коркушту немеден айрылар аргазы жок болды.

Симон жүзи көгөрип калган, учында айда салды:

- Жок, менде ада бар!

- Ол кайда? - деп байагы уул сурады.

Симон оны билбес учун унчукпай тура берди. Аайы жок тынып турган балдар каткырып турдылар. Бу жаланнын балдары малга жуук олар, куштын дворында шыркалу кушты канайып өлтүрүп жат, онойып-ок Симонды кату кыйынга тудар күүндү турдылар. Симон туруп жадала, бойына колбоо жаткан, энези-ле экүле жүрип туратан уулчакты көрүп алды.

- Сенде база ада жок жокпа, - деп Симон айтты.

- Жок, менде бар эмей, - деп уулчак айтты.

- Кайда онын? – деп Симон каршуланды.

- Ол өлүп калган. Менин адам сөөктөрдө – деп кееркеген крелү уулчак тыгып айтты.

Элекчилердин ортозында шыбрангандары, адазы сөөктөрдө болып турган нөкөрин көкүдип, адазы торт жок болып турганын там базаалап турды. Бу элекчилер аракычылардын, уурчылардын, бойынын эмегинин согып тураачы адалардын балдары бойлары «законго жарамыктуу» болып бойы ийде салып тамла тыгыда курчып, «законго жарабасты» былча базып ийерге тургандый болды.

Симонго одоштой турган бир уулчак тилин чыгарып алала каткырып, кыйгырып турды:

- Адазы жок, адазы жок!

Симон оны, эки колыла чачынан каап алала, сопогы-ла буды орто согып турды, онзы десе, Симоннын жаагынан тиштеп алган. Жаан согыш боло берди. Согышкандарды айрып ийдилер. Симон бирле айланып келзе, алакан чаап турган элекчилердин ортозында жатты. Соктырып салган, кенеп калган Симон туруп чыкан, уймалып калган чамчазын кактап турды. Кем де кыйгырып ийди:

- Бар бойыннын адага угус!

Симон сранай туйуктанды. Олор онон бөкө болгон, оны согып салгандар. Симон десе адазы жогын билип, чын болып турган учун бирде неме айдып болбой турды. Симон бойынын кату сагажы-ла тамагын тыксыдып турган көзинин жажын токтоодынып турды; онойып турала тыныжы араайла буулбады. Учунда өксөгөнине селендеп ачу ыйлай берди.

Онын өштүлери ончозы сүгүне берип, сранай кийик кижилердий бой-бойларынын колдорынан тудужып алып, айландро (хоровод) базып катап, катап, кожондоп айдып туры:

- Адазы жок, адазы жок, адазы жок!

Же Симон бойын кенетийин токтодып ийди. Чугулданганынан сранай билинбей калды. Онын будынын алдында таштар жаткан; ол жаткан

таштардан алып бойынын өштүлери жаар баары жок күчиле мергедеди. Эки, үчүзине учрадып ийерде, олор кыйгы-кышкыла ары болдылар; Симоннын чырайынын кубулганын көрүп болбой, арткандары да корко бердилер. Онын аайы жок чугулын көрүп алала, кандый-да көп улус-толпадый кача бердилер.

Адазы жок Симон жаңыскан артып калала, жалан жаар ууланып жүгүрди; онын шүүлтезинде жаңысла неме кире конды, ол санаазы, оны жаңысла жаан керек эдерге тартты – онзы сууга түжип өлөри.

Симоннын санаазына, мынан бир недеде озо суранып жүргөн тиленчи кижиси бир-де чет акча жок болып, курсак алар немеси жок бололо, сууга түжип өлгөнү кирди. Симон оны суудан чыгарып-та алганын көргөн; ол ырызы жок кижиси Симонго сүреен ачу көрүнгөн, ол балкашту, аайы бажы жок, куу жаакту, сууланып калган учун сагалду, ачылып калган көзиле Симонды сүрдедип салган.

Айландра тургандар ончозы айдышты:

- Ол өлип калды.

Ортозында кемде кожып айтты:

- Ол эмди сүреен ырысту.

Симон адазы жок болып турган керегинде, ол акказы жок бололо сууга түшкөн кижиси чылап сууга түжер деп срайын сананып ийди.

Симон суунун жаанына жууктап базып келеле, онын аккан аайын көрүп турды. Бир канча балыктар жарык сууда сүргүндежип турдылар; олор кезикте суудун үстүнө кайгалактап чыгала, суудун үстүндө учып турган чымылдарды тудып, жип турды. Симон ыйларын токтодып ийеле, олорды көрүп тура берди – олордын кылыктары Симонго жарай берди.

Же аладанып турзада, өдүп жаткан өйлөр сайын, онын сагыжына, тым турган жерге келип кирип, агаштарын сындырып, тандакка барып жоголо берип турган салкындык «Менде ада жок болып турган учун мен сууга түжип өлөрүм» - деген шүүлтези кире конуп турды.

Жылузы, жакшызы сүреен болгон. Жымжак күн көкти изидип турды. Суу күскүдий суркурап турды. Симон көстин жажынын кийнде жакшы минут билип турды; бу көктин үстүне күннин изү чогына уйуктаар күүни тутты.

Көпөгөш өңдү кичинек бака будынын алдынан калып чыкты. Симон оны тудып алайын деерде, онзы кача берди. Симон оны истеди, үч катап сооро тудып калды. Учунда ол онын кийн буттарынан тудып алала, тынду неменин чупчунарга тепкленгенин көрип каткырып ийди. Бака бойынын кийн буттарына отыра жуурылып келеле, онын кийнде кенетийин буды-ла чөйө теминип, алтындый өңдү куйулу көзин тазрайтып, алдындагы буттары-ла кол чылап кейге согынып турды. Онын ондыйы, чичкечек агаштардан эткен буттары бирзи бирүзинин алдына кадап салган ойын чылап көрүнди: ол ойын үстүнен эптеп салган солдатиктары-ла кыймыктадып турган кеберлү болды.

Онын кийнде уулчак айлын, энезин эске алала, катап-ла ачуу-ачуу ыйлай берди. Бастра бойы тыркырап, тизелене туруп алып, уйку алдында молитва кычыргандый кычырып турды. Же ол куучынын түгезип болбой, өксөп, тын үнденип ыйлай берди. Онын сагыжына бир-де неме кирбей турды, бир-де неме көрбөй ыйлап-ла турды.

Кенетийн, онын жардына уур кол тийген жерде, кемде оноң сурады:

- Сен эркем неге кунугып ыйлап туруң?

Симон бурулып келди. Бийик сынду, кара быжыраш чачту, кара сагалду ишмекчи, жакшы күүндү, Симонды көрип турды. Ыйына тумчаланып, көзинин жажы мөлтреп, уулчак каруун айтты:

- Олор мени соктылар... ненин учун дезе... менде... менде... ада жок... ада жок...

- Канайдарда ондый болотон? Ончо улуста ада бар, - деп ишмекчи күлүмзиренип айтты.

- Менде дезе... менде... ада жок.

Ишмекчи неменин чынын шүүп каткыны токтотты. Ол

Бланшоттын уулын танып ийди, ол ишмекчи деревнеде јаны-да кижн болып турган болзо, ол үй кижинин учурн канайтсада эмеш билетен болгон.

- Баралык, - деп ишмекчи айтты. – Эрке уулчак ыйлаба, мени-ле кожо энеге баралык. Сенде ада болор.

Олор экү бастылар. Јаан кижн уулчактын колынан јединип алган, базала катап күлүмзреди. Ол Бланшотты көрөргө јилбилү болгон. Улустын куучынынан, Бланшот деревнедеги кыстардын срагайла јаражы болгон, је ол ишмекчинин сагыжында, байала, ол бирле килинчекке кирген кыс, экинчизинде кирер болбой деп сананган болбой кайсын.

Олор сүреери ару чек тудып турган апагаш туранын јанына базып келдилер.

- Бу мында, - деп уулчак айдала... Эне - деп кыйгырып ийди.

Бир үй кижн көрүнип келди. Ишмекчи күлүмзренип турарын токтодып ийди. Бу бийик сынду куу чырайлу кыс-ла кокпырлаары јок эмтир деп, тургузала билип ийди. Ол кыс, алдында кижиге мекелеткен туразынын бозогозын эр кижиден корып тургандый, кату чырайлу турды.

Бөркүн тудунып алала, ишмекчи эби јоксынып куучындады:

- Мен бу слердин уулыгарды слерге јединип экелдим, ол суудын јаказында азып јүрген эмтир.

Је Симон ыйлап ийеле, энезинин мойнына селбектенип айтты:

- Јок, эне мен сууга түжейин дегем бу уулчактар адам јок учун мени соклоп салды... согып салдылар.

Јаш келиннин јаагына кызыл качар јайыла берди. Срагаайын чыгара айтырып алган келин, бойынын балазын кучактанып, көзинин јажы мөлтреп чыгып келди. Эби јоксына берген ишмекчи, канайда јүре беретен эбин тапай калып турды. Је Симон кенетийн ого јүгүрип барала айтты:

- Менин адам болгойыгар-пе?

Бирүзи де тыс деп унчыкпас өй боло берди. Бланшотт уйатка бастырткан бойынча, бир-де неме айтпай, колдоры-ла јүрегин тудып алала,

стенеге јөлөнүп алып турды. Уулчак каруу сөс сакып болбой салала катап айтты:

Слер менин адам болбоско турган бозогор, мен база ла барып сууга тўжерим.

Ишмекчи оны кокырга тўндеп, каткырып айтты:

- Болбой база!

- Слердин адыгар кем? – деп уулчак сурады. – Слердин адыгарды сурагандарга каруу бергедий болойын.

- Филипп, - деп ишмекчи каруун берди.

Симон ол атты јакшы, ундубас эдип сананып аларга минут крелү унчукпады, јүрегин базынып алала, колын ишмекчи јаар сунып, айтты:

- Јакшы, Филипп, сен менин адам!

Филипп уулчакты өрө көдүрип, эки јаагын тын окшоноло тўрген јүре берди.

Эртенгизинде Симон школго келди, оны аайы јок каткыла уткуп алдылар. Качан школдон таркап турарда, алдындагы уулчак базала Симонды электеди, је Симон онын јүзине ташла мергедегендий айтты:

- Менин адамнын ады Филипп.

Сүгүмчилү табыш эки јандап јангыла берди.

- Кандый Филипп?... Ол кандый Филипп болотон?... Сен ол Филиппинди кайдан таап алдын?

Симон каруу айтпады; ол бойынын бүдүнгени-ле јендирбес креелү турды, је олорго јендиргенче, олордын неле кылыктарын чыдап өткүрип ийерге олар јаар курч көрүп турды. Школдын үүредүчизи оны айрып ийерде, ол энезине јана берди.

Биик ишмекчи Филипп, үч айдын туркунына Бланшоттын айлынын јанынча јаантайын өткүре базып, оны көзнөктин јанында көктөнүп отырганын каа-јаа көрүп, оны-ла куучындажып туратан. Бланшотт оны-ла јарт, јаантайын төп куучындажып, оны-ла качанда кокырлабай, айлына кирзин деп сраңай кычырбайтан. Је өскө эр улуска тўней бойынын санаазын

чынзынган Филипп, ол оны-ла куучындашканда жаантайын эмештен кызарып турар деп сананып турды.

Je үүрелип калган репутацияны ойто тургузып алатаны күч, ол качанда болзо, күүрек бойы артар, бу керекте ондый ок болып јат:

Бланшоттын канайыпта тудунып турганын көрө, деревнеде оны коптожып туратан.

Симон бойынын јангы адазын тын сүүп турган, күнүнгле сайыноны-ла иштеп божогон кийнде, кожо јүретен. Ол школго күүни-ле јүрип, бойынын нөкөрлөрине бир-де кару бербей, сагыжы тын-тан өткүре базып јүрди.

Je бир катап, баштапла Симонды электеген уул Симонго айтты:

- Сен төгүндеген, сенде Филипп деп атту ада јок.

- Ненин учун? – деп аргазын тапаган Симон айтты.

Уулчак колдорын уужанып куучындады:

- Ненин учун дезе, сенде ада бар болгон болзо, ол сенин эненнин өбөгөни болор эди.

Симон туйуктанды, онын айтканы чын, је ондый да болзо, каруун берди:

- Кандый да болзо, ол менин адам.

- Болзо болор, - деп электеген айас уулчак айтты, - је ол сранай сенин адан эмес.

Симон бажын салактадып ийеле, Филипп иштеп турган Луазон таайынын кузницазы јаар санааркап калган басты.

Кузница агаштардын алдында көмүлип калгандый турды. Онын ичи сүреен карануй болгон. Јагысла коркушту көөрүктин кызыл јалбыжы јенин түрүнип салган, сүреен јаан тизирттү төжи орто маска-ла согып турган беш кузнецти јарыдып турды; олар ончозы отко курчадып салган, көстөри-ле кызып калган темирди көстөп турдылар. Олордын уур сагыштары, јаан тизирттү согып турган маскалары-ла кожо көдүрилип, ойто түжип турды.

Симон билдирбезинен киреле бойынын најызынын јенинен араай тартты. Онзы бурулып келди. Иш токтой берди, кузнецтер ончозы ол экүди кайкап көрүп турдылар.

Ол качанда болбогон тым өйдө Симоннын эрке үни угулды.

- Филипп бу канайткан, жаңыла Мишод деп уулчак сен мее ада—да болзо, чын ада эмес деп айтты.

- Ненин учун? – деп ишмекчи сурады.

Бала кичинегиле күн күчи жок каруун айтты:

- Ненин учун дезе, сен менин энемнин өбөгөни эмес.

Бирзи-де каткырбады. Филипп төжиге тургузып салган масказынын сабынан туткан жаан колдоруна бажы-ла сүзип алала турды. Ол санааркай берди. Төрт нөкөри оны көрүп турдылар. Кичинеги арга жок Симон жаан улустын ортозында туруп алган эби жоксынып сакып турды. Кенетийин кузнецтердин бирүзи өскөлөрине, ончозына каруу берген чылап Филиппка айтты:

- Кандый да болзо, Бланшотт – жараш, жакшы кыс, төп сагышту-да жакшы кылыкту-да. Ол бойынын жеткерине-де көрбөй, кажы ла жакшы жүрүмдү кижиге эмеген боло креелү.

- Онзы чын, - деп арткан үчүзи темдектедилер.

Ишмекчи куучындады:

- Же ол килинчек эткенине буруулу-ба? Оны алар болгон ийне, мен бир кижини билерим эмес, олор-ла база ондый болгон эмди дезе, олорды күндүлөп жадылар.

- Онзы чын – деп бир үн-ле айттылар.

Ишмекчи оноң ары куучындады:

- Ол көөркий бу баланы чыдадып аларга канча-креелү шыралаган, көзинин жакын канча креелү төккөн, жаңыскаан жаткан!

- Онзы чын, - деп өскөлөри айттылар.

Көөрүктөр одын көнжүдип жаткан табыш ла угулуп турды.

Филипп турган уулчак жаар бөкөйөлө айтты:

- Бар, эмене айдып бар, мен бүгүн оны-ла эрмектежерге барарым.

Онын кийнде баланы жардынан тудуп кузницанан чыгара јединеле, ойто бойынын ижине келди. Жаңыс талайыш-ла беш маска төзи орто келип тийди,

кузнецтер онойып энирге јетре, олордын маскаларына тўней тын колду сўтўмчилў иштедилер, бу ишти сўреен јараткандый турдылар. Је јаан байрамда јаан собор церквенин јаан шаңынын ўни, оок шандардын ўнин јенип тургандый, Филипптин масказы бойынын келип тийгени-ле өскө маскарлардын тизиртин бөктөп турды. Чачылып турган чедиргендердин ортозында Филипп тазрайган көзи-ле јилбилў иштенип турды.

Качан Филипп Бланшоттын эжигин келип токылдадарда, тенери јылдыстар-ла бўркелип калган болгон. Онын кийип алганы байрамда кийетен блузка ла ару чамча болгон, сагалын килейте тарап салган. Јаш ўй кижии бозогодо көрўнип келеле, ачынган кеберлў айдып турды:

- Мындый орой келери јарабас, Филипп!

Филипп каруун берейин дейле, айдар сөзин таппай, онын алдында сўреен эби јоксынып тура берди.

Бланшотт онон ары куучындады:

- Слер јакшы билеригер, - мени тегинен тегин коптожоры јарабай јат.

Филипп ого тургузала айтты:

- Слер менин эмегеним болотон болзогор, онзында јаан учур јок эмес-пе?

Онын ол сөзине бирде каруу јок болды, онон Филипптин кулагына кижинин јыгылган табыжы угулгандый болды. Филипп тўрген кирип келди. Симон дезе, бойынын орынында јадып алала, окшонышкан табыш ла онын энези шыбранып куучындаганын укты. Онын кийнде Симон бирле болгонып келзе, најызы јаан колына оны көдўрип чыканын билинди. Онон Филипп јаан ўнденип айтты:

- Бойыннын нөкөрлөринге айдып бар, менин адам Филипп Реми. Мени соккон, шооткон кижинин кулагын ол ўзўп салар.

Эртенгизинде, качан ўўренчиктер ончозы школго јуулып келерде, куу кичинек Симон тыркыраган эрдилери-ле, көдўрилип чыкты:

- Менин адам кузнец Филипп Реми, кемле мени согып, шоотсо, ол онын кулагын ўзўп салар – деп өткўн ўниле айтты.

Je бу өйинде бир-де кижн каткырбады, кузнец Филипп Ремиди ончозы билетендер, ол ондый ада-ла кандый-да кижн мактангадий болгон.

БУУЧАК

Базарлу күн болгон. Гордевилияны айлантра јолдор-ло крестьяндарла омордын үй улустары ол јер јаар барып јатты. Эр улус, кыймыктаганла тоозына, бастра бойлары ичкеерлеп, салдага тын јеменинен кижинин он јарды бийиктеп, кенеп, бастра бойы тыртыйып јат, база тын турар деп аш чабар тужунда буттарын талтайта турарына, онондо өскө уур иштерге кенеп тыртыйып калган буттары-ла араай чөйө базып брадылар. Омордын көк ондү блуза чамчалары крахмал сүрткенинен лакированный немедий јылтрап, јакалары, јенинин учтары ак учукла келедип көктөп салган, курула сөök эттеринде јелбиреп турды. Оморды көргөндө, бажы, эки колы, эки буды көрүнип учарга турган шардый көрүнди. Кезиктери армакчы бажында уйын, бозуун чиреп алган. Үй улустары дезе, ол малдарды бүри үзе түшкелек чыбыктар-ла кабыргаларына согып, кийининен айдап турдылар. Омор колдорында куштын балдарынын ла азранты өртөктөрдин баштары чыгып калган, јаан корзиналар тудунып алган, эр улустарга көрө јорголой базып отырдылар. Омордын каткак түп-түс эди сөөгин, төжинен јалбак булавка-ла кадап салган јаан эмес чичке шал бүркеп турды; бажын дезе чачына јаба ак плаатла јаба танып салган онын үстүне чепец киип алган барып јаттылар.

Бир шарабан деп абра браатты. Аттын тен эмес јелижи онын ичинде коштой отырган эки эр кижини тын силкип турды, ол үй кижн согыларын арайладарга онын кырларынан тудунып алып барып јатты.

Гордевиле деп площадьта улус ла мал аайы көп јок көп јуулып келди.

Букалардын мүүстери, бай крестьяндардын, түктөн эткен биик шляпалары-ла крестьянкалардын бажына кийетен киймдери ончо улустаң аңылана көрүнип турды. Кижинин кулагына өдөр чыгыргандый үндер, бир ле аайы жок үзүлбес табыш болып биригип күүлеп турды; бирде ол күүлеген табышты курчып чыккан крестьяниннин кен көксинен чыккан жаан табыжы жеңдей берип турды, бирде десе, кандый бир туранын стезине буулап салган уйдын мөөрөгөн үни жеңдеп турды.

Бу мындагы неменин ончозы конюшня-ла, сүт-ле, өтөк-лө, өлөн-лө жытанып, онын кийнде жаланның аңына жарагадый, кижинин ле малдын кычкыл жыды болып барып турды.

Брестеден келген Гошкорн деп крестьян жаңыла Гордевилга жедип келеле, площадь жаар басып отырала, жерден кенетийин бир буучактын учын көрүп алды, Гошкорн норманец чылап экономный-жуунчак кижини, немеге жарагадый немени жуур керек деп сананып, сары-су кобыкка бастырткан керегинде жүккө арайдан эңилип келди. Ол чичке буучакты жерден көдүрүп алала, жазап түрүп алайын деп турала, кенетийин бойынын айлынын жаңында турган Маланден деп өрмөчү кижини оны көрүп турганын көрүп алды. Качанда олар суулыктын учын кырышкан, онын улам экилеси өштөнкөй улус боллоо, өштү болып калды. Гошкорн оны көрүп ийеле, өштү менин буучактардын үзүгүн балкаштан бедреп жууп жүргенимди көрүп туру деп уяла берди. Онын кийнде ол таап алган буучагын, чамчанын алды жаар сугала, онын кийнде штанынын карманына салып ийди. Онын кийнде база нениде бедреп, ол немезин таппай турган кижини болып, онын ары орыганына эки бүктөлө бөкчөйүп калган базар жаар жүрө берди.

Ол барганла бойынча, жаан табышту жылыжып турган улустын ортозына, үзүгү жок садудын ортозына көлөнө берди. Крестьяндар уйларды тудып көрөлө, садып турган кижинин көзүн аяктап, ончозы садып турган кижинин мекезин, малдын тутагын чыгарарга жүрө берип, ойто келип турды.

Ўй улус будынын јанына јаан корзиназын тургузып алала, олорынан кужын чыгарып алган; онзы буттарын танып салган, коркып калган көзиле, кып-кызыл јалаалу, јерге јадып јатты.

Ол ўй улустар берген бааны угып, бойлорынын баазынан кургак, јалтанбас кеберлү, эмезе кенетийин тўжўргедий болып туружып турдылар, албай јўре берген садучынын кийнинен араай кыйгырып турдылар:

- Јакшы господин Антим, мен аны слерге бериерим!

Онын кийнде эмештен, эмештен площадтан тарап астады. Тал-тўш болып келерде, церквенин шанын согуп билдиртў эдерде, келген улус тўшкен тураларына ла трактирлар сайын тарады.

Жўрденнин јаан-зал кып туразы ажанган улус-ла толып калган, кен чедени дезе, јўзўн јўр сорт эки тегеликтў, шарабан, тильбюри¹ деп абралар, балкашка саргарып калган, јамачылары аайы-дейи јок салаандар, бойынын уламаларын тенере јаар канкайта бууладып салган, кезиги тумчугын јерге сўзип, кийн јаны көдўрилип калган толо турды.

Столдо отырып ажанып тургандардын чип-чике ортозында јаан печке кызып турды; ол печке он јанында отыргандарды сўреен изидип турды. Онын ўстўнде куштын балазын, кўўле, койдын эдин тиштееп айланып турды. Ол карылып јаткан эттин јыдынан ла база онын мини каарылып јаткан терезине тамчылап турганын көрип ончозынын члекейлери шўўрип отырдылар.

Салдадан келген аристократтар² ончозы бу мында акказы көп, сўмелў ле астам јийчи Жўрденде ажанып отырдылар.

Табактар берилип, сары сидранын жбаны кактала јиилип турды. Кажыла кижии бойынын керегин, садып алган, саткан немезин куучындап турды. Аш тўжўминин солыннан солын табыштар айдылып турды. Кўндер өлөнгө јакшы, аш өзўмине коомой болгон.

¹ Тильбюри дегени – эки тегеликтў ачык повозка.

² Аристократ дегени – бой кулак–крестьяндар.

Кенетийин, туранын јанында, чеденде, барабан соккон табыш угулды. Ол табышты уккан јерде, толула неме керексибес улустан өскөзи толтра, колында бөстү эжик, көзнөк јаар бардылар.

Барабанды согорын токтоодып ийди, јакшы үзүктелген үни-ле сөзинин согылтазын тескери эдип, кыйгырып айтты:

«Гордевильдин јурт улустарына ла базарда болгон улустын ончозына јарлалып јат. Бу-күн эртен тура Безевилядан келетен јолдо, тогузынчы ла онынчы частын ортозында, кара тереден эткен беш јүс франк акчалу, керектү чаазындарлу акча кап јоголгон. Оны тургузала мэрия¹, эмезе Маневилиядан келген гражданин Фортюне Гульбрекне јетирзин, көстин оды учун јирме франк сый».

Онон ол јүре берди. Ураакта барабанды соккон табыш ла јарчынын үни алыс угулып калды.

Онын кийнде ол акча јоголгон керекти куучындаштылар. Гульбректин акчазын катап, катап айдып, бойынын акча кабын тапкай та кайткай дежип турдылар.

Курсак божоды.

Жандарманын бригадиры бозогодо көрүнип келер тужунда, кофени божодо ичип браткандар.

- Брестеден келген Гошкорн деп кижии мында-ба? – деп бригадир сурады.

Столдын бир учында отурган Гошкорн – Мен мында деп каруун айтты.

Бригадир айтты:

- Гражданин Гошкорн, мениле кожо мэрге баралык. Мэр² слерле эрмектежерге туры.

Кайкап калган, туйуксына берген Гошкорн бир јудым-ла бойынын рюмказын ичеле, эртенгизинен эки артык бүктелип энчейип алган басты, - оору улуска амыранган кийнде баштапкы алтамдар сүреен күч болотон.

¹ Мэрия дегени – Англияда, Америка ла Францияда городтын башкаруу.

² Мэр дегени – Гор. башкаруузынын јааны болуп турган кижии.

- Барып јадым, барып јадым – деп бригадирдин кийнинен басты.

Мэр креслазында отырып алган, Гошкорнды сакып отырды. Ол бу жеринин натариузы, жоон, чүмдү, жаан табышту эрмек сүүйтен кижиге болгон.

- Гражданин Гошкорн, деп айдала, бу күн слер Безевилядан келип жаткан жолдон Маневилиянын Гульбрек деп кижизинин жоголткон акча кабын таап алганыгарды көрдигер-бе?

Крестьянин дезе, алан болып мэр жаар көрүп турды. Ол бу мындай керекке тартылып турганын билген кийнде, чала уурлап, причиназы жок болып турган керегинде, корко берди.

- Мен... мен акча кап тапкам ба?

- Ээ слер бу ла бойыгар.

- Акту сөзим, мен оны качанда көрбөгөм!

- Слерди көргөндөр.

- Мени көргөн бо, мени? Кем мени көргөн болотон?

- Öрмөчи Маланден деп кижиге.

Ондоло өбөгөннин сагышка кире түшти, неменин аайын билеле, уйалганынын кызарып айтты:

- Же ол кижиге мени көргөн-бө? Ол менин шак бу буучакты көдүрүп алганымды көргөн господин мэр.

Карманынан кодорынала, буучактын кичинек үзүгин алып чыкты.

Же мэр бүдүнбей бажын жайкады.

- Слер гражданин Гошкорн мени мекелеп болбозыгар. Маланден андый бүдүмчилү кижиге ол буучакты акча кап деп көргөн деп турун ба?

Крестьянин бу мындай керекти бойына жууктатпай, бойынын ак чегин керелеп саларга колын көдүрүп, туура түкүрүп ийди.

- Же бу чын кудайдын алдында, господин мэр акту сөзим! Бойымнын тыным-ла жүрүмим-ле антыгып турум!

Мэр куучындады:

- Слер ол немени алып алала, база бир канча акча түжип калды эмешпе деп, балкаштан узак бедредигер-бе?

- Нениле айдарлар... Акту кижини килинчекке сугып базарга мындый тӱгӱнди тапкыларлаар!

Je ол тегинеле актанган – ого бӱтпей тургандар.

Маланден ле экӱди кӱстӱштирдилер, je онзы бойынын бирле айтканынча турды. Олор бӱткӱл ле частын туркунына кырыштылар. Онын сурагынын аайынча Гошкорнды тинтип, эш неме тападылар.

Учунда мэр, неменин аайы чыкпай турарда, бу керекти судка берип, кыйал берерин сакырым деп, кекедип айдала, Гошкорнды божодып ийди.

Солын табыш жайыла берди. Мэриядан чыгып келген ӱбӱгӱнди улус курчап алып, бирде чынга бодоп, бирде кокпырга бодоп, шылап, сураглап турдылар. Ол керектин историясын буучактан баштап айдып турды. Je улус ого бӱтпей, каткырып турдылар.

Ол, туштагандыла токтоодып турар, базып отырды, бойынын таныш улузы туштаганда токтоодып алып, бойынын куучынын баштап турды, бирде неме жогын керелеп, кармандарын антара тартып келип турды.

Je ого айдып турдылар:

- Бар, бар, сӱмелӱ карган!

Je Гошкорн чугулданып, сагыжы булгалып, меге бутпей турулар деп атыйланып, нени эдерин билбей, бойынын ла историязы не болгонын куучындап турды.

Тӱн једип келди. Айлга јанарга керек болгон. Ол колбоо јаткан ӱч айылдажы-ла барып, буучак тапкан јерин кӱргӱзип береле, онон ары јолды ӱзеле бойынын керегин куучындап турды. Гошкорн бойынын Бресте деп деревнезин, болгон керегин куучындап берерге, энирде бир-де айл артырбай базып келди, je бӱдӱмчизи јок-ла артып турды.

Ол тынын керегинде тӱнӱнеле бойын оору-деп билинип турды.

Эртенгизинде, тӱште бир час болып келерде Имовеленин кыра иштейчи гражданин Бретоннын ижинде турган Марикс Помель деп јалчызы Менифеледеги гражданин Гульбректин тӱжӱрген јӱӱжӱзи ле акча кабын табыштырып берди.

Ол кижинин куучыны болзо, ол акча капты јолдон тапканы чын, онын бичиктерин кычырып билбес керегинде, айлына апарала бойынын ээзине табыштырып берген.

Онын јары айландра јаткан јурттарга јайыла берди. Онын јарын Гошкорнгада айттылар. Гошкорн укканча болбой, тургузала деревнезин айландра базып, ол онойып айрылганын кожып туруп бойынын историязын ончозына куучындай берди. Гошкорн сүүнип јүрди.

- Менин айтканымды билип туругар-ба, аамайлар, - деп турды, - бу керек чын эмес, меке. Кижиди актудан- актуга керекке сугуп коптогонуна уур неме јок.

Ол бойынын керегин, јолдо турган улуска, кабачокто сыра ичип отыргандарга, јуукта болгон воскресен күндердерде церкведен чыгып јаткан улуска кере түжинеле куучындап базып јүрди. Керек дезе, срангай таныш эмес улусты да токтодып алып турды. Је эмди онын санаазы тоқынады, јангысла онын келишпей турган немези, бу керектин чынын ол бойыда билбеген.

Онын куучынын уккандар каткырып тургандый болды. Ол оларды сөзине срангай бүттүрип болбой турган; онын санаазында, кийн јанынан оны коптоп тургандый болып турды.

Экинчи неделезинин вторник күнинде, бойынын бу керегин улуска куучындап берер деп, Гордевилде өдүп јаткан базарга барды.

Маланден бойынын туразынын эжигине туруп алала, Гошкорнды көрүп каткырды.

Ненин учун?

Ол бойынын куучынына фермер Крикетке јапшына берген. Онзы куучынын түгезерге бербей, ичи орто алакандап ийеле јүзи көзине айтты «сүмелүүнди!». Онын кийнде ого сырт јаныла бурула берди.

Гошкорн кайкап, туйуксынды. Ненин учун оны сүмелү деп адап турылар?

Журденнин трактирында столго отырып алала, бойынын керегин базала куучындады.

Маневиялдан келген, астам јийчи кижиге Гошкорнга јаан үндерип айтты:

- Токто-ло токто карган эпчил! Сенин буучагыңды мен билерим!

- Је ол акча капты таап алгандар ийне – деп Гошкорн кимренип айтты.

Ол бирзи бойынынчала болды:

- Унчукпай отур, өбөгөн! Бирүүзи таап алар экинчизи апарып берер. Бу керекти билбес учун мен слерди булгарла салар болорым.

Крестянин јендирди. Ол учкаары неменин аайын, ол таап алган немезин бойынын нөкөринен табыштырган туры деп бодоп турганын сезип ийди.

Је ол јаратпай куучындайын деп турарда, столдо отургандар ончозы каткырышты.

Гошкорн бойынын курсагын түгезе јип боллобой, электедип јүре берди.

Уйалткан, туйуксынган Гошкорн айлына јанып келди. Ол чугулданганынан, эби јоксынгананынан тыныжы буулып, онон тын чугулданып, бойынын норманецтин оок сүмези ажра ондый оны буулап турган немени эдип те ийгедий, анзыла кокыр аясту мактанарда креелү болып турганын билип отырды. Ол, бу керекте улусты бүдер эдип болбозын билип турды, онын сүмелүүн ончозы билетен болгон. Ол бойын бу керектин сранай өзөгине јетре, бүдүмчизиге јок, кирип калганын билип турды.

Онын кийнде Гошкорн бойынын керегин, куучынын күнүн сайын узадып, јаантайын јаны кере сөстөр кожып, јаратпаган эрчимдү протестер, өйинен өдип турган көп сөстөрдиге кожып катапла куучындап турды. Ол ондый куучындарды, онын сагыжы јангысла буучак керегинде болып турган. Онын куучыны тынып турган сайын, сүүнип таап айткан сөстөри көптөгөн сайын, ого тамла бүтпей туратандар.

- Бу мындый куучын төгүнчинин деп кийнинен ары айдып турдылар.

Ол ондый куучынды угып, каны үрелип, тегин јерге эди канын агызып турды.

Ол күнүн күнге тамла коомойтыды.

Кокпырчы улус Гошкорнды, јанып келген салдатты канайда јуулашканын куучындайтаны чылап, буучак керегинде, куучындажып турдылар. Онын санаазы өткүре санаркаган учун тамла коомойтыды.

Декабрдын учында ол оорыды. Январь айдын баштапкы күндеринде өлүп калды. Өлөр алдында сагыш јок јадала, бойыны табылган јеткери аайынча:

- Кичинек буучак.... Кичинек буучак... Ол буу... буу.. господин мэр – деп өлди.

Б А Ж А Л Ы К

	Стр.
1. Эрлик	5
2. Кичинек бочонко	14
3. Адазы јок уулчак	21
4. Буучак	31

Ответственный редактор Папин И.И.

Техредактор Хахолин А.С.

Тираж 1000, Наряд 157

Сдано в производство 4/II 1936 г.

Подписано к печати 11/II 1936 г.

Лито № 22

Типография им. Клары Цеткин, г. Ойрот-Тура

Баазы 10 акча
Цена 10 коп.

Гюи де Мопассан

РАССКАЗЫ ИЗ ЖИЗНИ КРЕСТЬЯН

На ойротском языке

Переводчик А.Г. Шабураков